

PIETRĂRITUL TRADIȚIONAL ÎN MOLDOVA

Vasile Munteanu

Percepută ca materializare a veșniciei, ca locul cel mai nimerit al sălășluirii sufletelor strămoșilor¹, piatra, sumar sau migălos prelucrată și-a găsit cele mai diverse întrebuițări, prin stăruința continuă a oamenilor de a conferi durabilitate lucrurilor. Abundente în zonele montane, materialele litice pot fi procurate și la deal, podiș sau câmpie, cu multă trudă, degajând straturi de pământ inegale ca grosime, săpând în maluri sau, mai lesnicios, „recoltându-le” din albiile râurilor. Remarcăm însă, chiar de la început, disproporția dintre prezența, omniprezența pietrei în multe zone și intensitatea uneori modestă a folosirii, mai cu seamă a prelucrării ei în cadrul comunităților tradiționale. Țăranul român s-a îndreptat mai rar spre formele dăltuite în piatră, măiestria artistică și creativitatea acestuia găsindu-și exprimările cele mai potrivite în lemn, lut și fibră.

Pietrăritul în Moldova are obârșii dintre cele mai vechi. Cercetând diversele ipostaze ale folosirii pietrei, distingem, ca și în alte locuri din țară², mai multe categorii de utilizatori, cu diverse trepte de specializare, dintre care doar zidarii și cioplitorii pot fi considerați inițiați în meșteșug, cu preocupări constante, cu unelte potrivite; ei au preluat, stăpânit și transmis mai departe vechile tehnici de construcții sau cioplire, fiind adesea grupați pe centre.

Preocupările privind exploatarea pietrei pentru construcții sunt mai accentuate în ultimul veac, cu excepția centrelor consacrate, datorită modificărilor survenite în cadrul arhitecturii populare. Pentru construcțiile țărănești realizate prin tehnica arhaică a *furcilor*, ca și pentru cele cu *vălătuci* sau din *lumânărică*, nu se folosea piatră la fundație. Uneori, chiar furcile, sau o parte dintre ele, din motive care își găsesc explicația în vechile practici de întemeiere, erau obținute prin folosirea în acest scop a arborilor care creșteau pe locul viitoarei construcții, fără ca aceștia să mai fie retezați sau dezrădăcinați³. În multe situații și casele *pe tălpi* din stejar

¹ Mircea Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*, București, 1992, p. 207-227.

² Valer Butură, *Străvechi mărturii de civilizație românească*, București, 1989, p. 338.

³ Mircea Ciubotaru, Petroliana Zară, *Comuna Horlești*, Iași, 1999, p. 213.

ori cireș erau lipsite de temelii⁴. Oricum, la cele mai vechi case cu temelie aceasta consta doar în blocuri mari din piatră sumar finisate, dispuse la colțurile construcției, peste care se așezau tălpile casei⁵. Cu timpul, temelia a constituit-o un pat scund de lespezi fără liant sau legate cu lut iar mult mai târziu, începând cu așezările din regiunile montane, s-a folosit fundația propriu-zisă, cu șanțuri de adâncime variabilă în care se așeza piatră⁶. Pe valea Șomuzului Mare, zonă de interferențe etno-culturale, coabitează atât tipul de casă *pe furci*, cât și cel cu pereți din bârne orizontale, așezați pe temelii din piatră⁷, iar în Botoșani, unde până astăzi preponderente au rămas casele *pe furci*, sunt „enclave”, localități unde au funcționat cariere de piatră, care folosesc acest material la temelie⁸. În Băiceni-Iași au început să fie construite, la sfârșitul ultimului război mondial, case pe furci înfipte în pământ, dar cu temelie de piatră între ele, inovație datorată în bună măsură arhitecților chemați să sprijine procesul de reconstrucție, preluată apoi de meșterii locali și perpetuată⁹.

Piatră veche de altar și stâlp de piatră în câmp, Lehnești-Botoșani

Văzut doar prin prisma construcțiilor țărănești arhaice, pietrăritul în Moldova nu capătă încă trăsăturile unui meșteșug. Dulgherii, stolerii și

⁴ Ion H. Ciubotaru, *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare*, Iași, 1998, p. 26.

⁵ Paul Petrescu, *Arhitectura țărănească de lemn din România*, București, 1974, p. 18.

⁶ Ion H. Ciubotaru, *op. cit.*; Maria Cioară, *Zona etnografică Rădăuți*, București, 1979, p. 80.

⁷ Ion H. Ciubotaru, *Valea Șomuzului Mare*, Iași, 1991, p. 40.

⁸ Angela Paveliuc-Olaru, *Zona etnografică Botoșani*, București, 1983, p. 75.

⁹ Inf. Neculai Cotoc, 90 ani, satul Băiceni, com. Cucuteni, jud. Iași. (Înregistrare mg., august 2002).

chiar gospodarii erau cei care așezau piatra la temelii, uneori culeasă direct din natură, așa cum fac locuitorii de pe cursul mijlociu al râului Moldova; după fiecare ploaie torențială, ei se deplasează pe afluenții Moldovei „dinspre munte”, la Râșca, Moișa, Slătioara, culegând din albiile acestora lespezile aduse de torent¹⁰. Nici răspândirea pietrelor sau a stâlpilor de hotar nu presupunea în chip necesar existența unor cioplitori de meserie, așa cum până și sarcina importantă a confecționării crucilor din piatră era lăsată în unele locuri pe seama fierarilor și a lemnarilor¹¹.

Marile construcții din piatră ridicate în perioada medievală: cetăți, curți domnești, biserici, așezăminte monahale și conace boierești fortificate mai apoi, nu puteau fi desigur realizate fără aportul autohtonilor. Dincolo de controversele istoricilor privind originea celor care au conceput și supravegheat realizarea fortificațiilor moldovenești, mâna de lucru și materialele de construcție nu puteau fi obținute decât prin implicarea locuitorilor satelor din zonele de extracție a pietrei. Petru Rareș, Iliș Rareș și Alexandru Lăpușneanu au cerut ardelenilor în mai multe rânduri să le trimită pietrari pentru diferite construcții sau activități de întreținere¹². Motivul nu îl constituia absența unor asemenea lucrători moldoveni, ci nivelul încă modest al dezvoltării meșteșugului în perioada respectivă. De aceea, Vasile Lupu îi solicita lui Gheorghe Rakoczi I pietrari pentru curțile de la Suceava, „ca să arate acestor meșteri ce sînt aice...”¹³.

Lucrând alături de meșteri din afara provinciei, pietrarii moldoveni au preluat unele tehnici de construcție, tipuri de unelte și elemente de ornamentică, pe care le-au adaptat nevoilor lor. La Deleni-Hârlău se păstrează încă amintirea construirii zidului de incintă cantacuzinesc. Toți locuitorii satului, înșiruiți din deal, de la „Pietrărie” și până-n locul construcției, au purtat piatra din mână-n mână, fără oprire până la finalizarea lucrării¹⁴. Experiențe asemănătoare au avut sătenii din Deleni și cu ocazia zidirii coșerelor boierești, a hanului domnesc și a conacelor Ghiculeștilor. Se explică astfel preluarea de către arhitectura populară din zonă a contraforților din piatră la garduri, boltirea și

¹⁰ Inf. Gheorghe I. Munteanu, 67 ani, funcționar, satul Oniceni, com. Forăști, jud. Suceava. (Înregistrare mg., aprilie 2001).

¹¹ Inf. Alexandru V. Iordache, 73 ani, pălimar, satul Cucuteni, jud. Iași. (Înregistrare mg., august 2002).

¹² Alexandru I. Gonța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII*, București, 1989, p. 130, 135, 148.

¹³ E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, ed. N. Iorga, București, vol. XV₂, p. 1103, nr. 2045.

¹⁴ Inf. Ilie Șalaru, 67 ani, pietrar, satul Deleni, jud. Iași. (Înregistrare mg., mai 1999).

încheierea cu cheie de boltă (*împănare*), deseori fără nici un liant, a podurilor, podețelor și beciurilor, abundența temeliiilor și zidurilor din piatră¹⁵.

Contraforți din piatră la garduri, Deleni

La Tansa-Iași, vechi și renumit centru meșteșugăresc, lucrează laolaltă olari, butnari, rotari, împletitori de nuiete și pietrari. La sfârșitul secolului al XIX-lea, unii dintre meșterii pietrari italieni, veniți în număr mare în România pentru construirea diferitelor edificii publice și private, s-au oprit la Tansa, angajându-se la ridicarea podului de piatră și a bisericii din sat. Lucrările au durat mult, cu întreruperi, unii dintre italieni stabilindu-se definitiv în sat, urmașii lor putând fi încă depistați în onomastică. Atât cioplitorii cât și zidarii și-au ales ajutoare dintre localnici, pe care i-au inclus ulterior în echipele care au lucrat în Iași, Roman, Averești etc., un prilej bun pentru ca aceștia să-și însușească uneltele, tehnicile de șlefuire și de îmbinare, precum și diferite elemente arhitectonice și ornamentale care erau până atunci însemne identitare ale italienilor. Deja în 1907, un C. D. Vârlan¹⁶, lucra „gratis bisericii” una

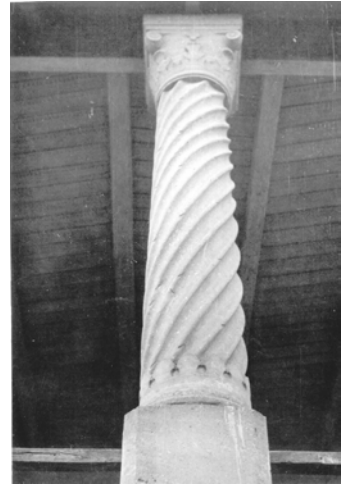
¹⁵ Vasile Munteanu, *Particularități ale arhitecturii tradiționale din zona etnografică Iași*, în „Monumentul. Tradiție și viitor”, Iași, 2001, p. 64-72.

¹⁶ Ca și în alte cazuri, pietrăritul a constituit pentru cei din neamul Vârlan o îndeletnicire de familie, transmisă până astăzi. În 1846, autoritățile timpului cercetau moartea suspectă a pietrarului Neculai Vârlan... (*Secretariatul de stat al Moldovei 1832-1862. Inventar arhivistic*, București, 1966, doc. 1477, p. 252).

dintre intrări, după cum consemnează o inscripție. Perfecționându-și cunoștințele dobândite, tănsenii aveau să devină artiști desăvârșiți, măiestria lor regăsindu-se în stele funerare, stâlpi de pridvor și de poartă, colaci de fântână ciopliți dintr-un bloc sau mai multe bucăți, monumente ale eroilor, poduri; apogeul exprimării artistice în piatră a centrului de la Tansa a fost atins prin realizarea conacului de la Schinetea, aparținând marelui Prezan, edificiu la înfrumusețarea căruia și-au adus aportul și șcheenii. În vara anului 1944, când se finalizau stâlpii de piatră ai fațadei, ciopliți diferit, lucrările au fost oprite definitiv datorită înaintării armatei sovietice¹⁷.

Conacul de la Schinetea (fațadă)

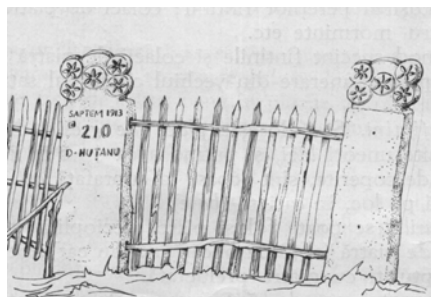
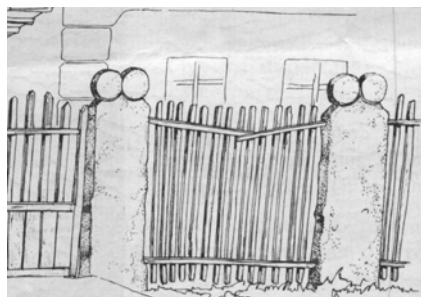

Conacul de la Schinetea (detaliu)

Un punct de referință pe harta prelucrării artistice a pietrei în România îl reprezintă centrul de la Șcheia-Vaslui. Creațiile meșterilor de aici se impun deopotrivă prin originalitatea formelor cioplite și prin motivele arhaice dăltuite pe unele dintre lucrările lor. Stâlpii de piatră de la porți sunt rotunjiți la partea superioară, amintind de formele antropomorfe. Pe suprafața unde este sugerat „capul” se sculptează, de cele mai multe ori, rozeta cu șase petale, cunoscutul motiv popular. În alte variante, partea de sus a stâlpilor se termină prin două rotunduri – „perechea”, uneori practicându-se trei sau chiar cinci forme circulare de asemenea împodobite.

¹⁷ Inf. Ion Vârtan, 73 ani, pietrar, satul Tansa, jud. Iași. (Înregistrare mg., aprilie 1998).

În urma cercetărilor pe care le-a întreprins la Șcheia, etnograful Ion Chelcea considera că stâlpii de porți la care ne-am referit mai sus reprezintă o transpunere a modelelor preexistente din lemn în piatră¹⁸. Pentru susținerea acestei ipoteze pledează tradiția îndelungată a prelucrării lemnului în zonă, modalitățile comparate de prelucrare și ornamentica. Motivul care ar fi determinat, potrivit lui Ion Chelcea, înlocuirea stâlpilor de lemn cu stâlpi de piatră a constat în „durabilitatea mult mai mare a acestui din urmă material și a corespuns nevoii de a crea forme ce se pot transmite și generațiilor viitoare”¹⁹. Singură însă, opțiunea pentru durabilitate nu putea determina, credem, înlocuirea relativ rapidă a lemnului cu piatra. Trebuie să ținem seama că stâlpii de acest tip au fost ciopliți cu precădere din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, impunându-se în perioada interbelică. Oricum, Ion Chelcea a sesizat două faze ale prelucrării pietrei la Șcheia.

Stâlpi de porți din Șcheia (după Ion Chelcea)

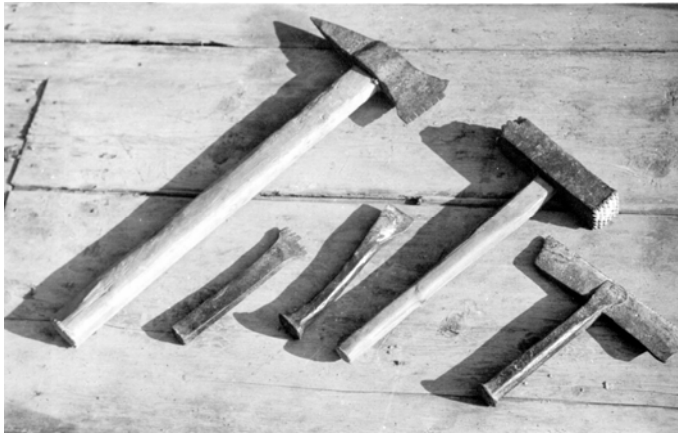
Mărturiile din prima perioadă a prelucrării pietrei pentru „uzul practic-gospodăresc”²⁰, păstrate până astăzi (temelia bisericii vechi, crucile, conacul Alexandrescu), nu relevă „preocupări de ordin artistic”, așa cum este caracterizată cea de a doua fază. Putem presupune că nu lipsa sensibilității i-a împiedicat pe meșterii pietrari medievali din Șcheia să-și exprime fantezia și talentul ci, mai degrabă, nedetinerarea tehnicilor adecvate și a uneltelor de finisaj. Acestea au putut fi dobândite mai târziu, când șcheienii au intrat în contact cu pietrarii români din alte zone și cu meșteri străini, lucrând alături de ei pe diferite șantiere. De altfel, în

¹⁸ Ion Chelcea, *Prelucrarea artistică a pietrei în satul Șcheia din județul Iași*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, tom. 15, nr. 2, București, 1968, p. 246-247.

¹⁹ *Ibidem*, p. 246.

²⁰ *Ibidem*, p. 244.

timpul cercetărilor pe care le-am efectuat la Tansa, localitate situată la o distanță relativ mică față de Șcheia, informatorii ne-au relatat că până la venirea italienilor, pietrarii din localitate nu cunoșteau nici ei uneltele pentru cioplire și finisaj. *Taracul, șarila, bucearda*, dălțițele cu dimensiuni și forme diverse, ar fi uzitate în ambele centre de mai puțină vreme. Însă, crucile din cimitirul vechi din Tansa, ca și unele din Șcheia, cu inscripții care trimit la veacul al XVIII-lea, poartă pe ele reprezentări cristice, serafimi, lancea, buretele etc. Memoria colectivă (cu dezavantajele ei) a tănsenilor, reține faptul că înainte de venirea italienilor, crucile ca și alte obiecte, se ciopleau „numai cu toporul”²¹, fără a specifica forma acestuia. Informația ar putea fi veridică dacă ținem seama că și cioplitorii din Deleni, centru unde italienii nu au zăbovit, calcarele dure împiedicându-i să dea randament, se folosesc în activitatea lor numai de ciocanul cu unul sau două vârfuri (*tăuri*) ascuțite. Un obiect asemănător dălții, un *zgârieci*, foloseau numai când lucrau monumente funerare evreiești. Inscripția gravată respecta întocmai modelul primit de la client, fără ca meșterul să știe, în cele mai multe cazuri, „despre cine era vorba”²².

Unelte de piatră din Tansa: tarac, dălți, ciocan-buceardă, șarilă

O valoare artistică, spirituală și simbolică deosebită au crucile din Șcheia, în fapt basoreliefuli realizate pe blocuri paralelipipedice din piatră, conținând crucea și alte simboluri creștine, inscripții cu caractere latine sau chirilice, precum și diverse motive ancestrale: rozeta, soarele și luna antropomorfizate, pomul vieții, pasărea suflet.

²¹ Inf. Ion Vârtan.

²² Inf. Ilie Șalaru.

Meșteri atât în lemn cât și în piatră sunt și locuitorii din Grozești-Bacău. Scările, stâlpii de scări și de garduri au ornamente din abundență, sugerând însă prin modul de reprezentare și execuție o puternică influență urbană²³. De altfel, atât la Tansa cât și la Schinetea, avem surpriza să întâlnim combinații insolite, între arhitectura tradițională și cea aulică. Unele case cu tindă și o odaie sau cu tindă și două odăi, au în locul deregilor de la prispă coloane de piatră sculptate în spirală, compuse câteodată din trei bucăți și terminate în partea de sus cu un capitel bogat ornamentat.

Coloane și capiteluri la o casă țărănească din Tansa

Apariția și dezvoltarea centrelor de pietrărit, accentuarea particularităților care le evidențiază, au fost condiționate, firesc, înaintea altor considerente, de calitatea tipurilor de rocă din fiecare zonă, de posibilitățile concrete de exploatare și de cantitățile de piatră din cariere. Pentru adunarea bolovanilor de râu și scoaterea pietrelor din maluri nu sunt necesare cunoștințe și unelte speciale. Nici locuitorii din zonele de munte, care se asociază pentru „făcutul pietrei”, exploatănd filoane moi de suprafață, în vederea vânzării, nu stăpânesc tehnici complicate²⁴.

²³ Gheorghe Aldea, *Sculptura țărănească în piatră*, București, 1969, p. 15.

²⁴ Inf. Ion Ștefănuță, 38 ani, morar și pietrar, satul Stânca, com. Pipirig, jud. Neamț. (Înregistrare mg., aprilie 2000).

Toate aceste materiale, neprelucrate sau, uneori, fasonate sumar, sunt utilizate doar la zidirea fântânilor, beciurilor, temeliilor, podurilor.

Procurarea pietrei în regiunile deluroase, la podiș și câmpie se face anevoie. Blocurile de gresii diferite sau calcare oolitice sunt acoperite de straturi groase de pământ și nisip. După secole de exploatare neîntreruptă, volumul de muncă pentru extracția pietrei în astfel de cariere s-a mărit, zăcămintele de suprafață epuizându-se sau rărindu-se considerabil. Din acest motiv, la Ibănești-Botoșani activitatea de pietrărit s-a stins; șcheienii săpau în urmă cu patru decenii până la 3-3,5 m până găseau piatra bună de lucru²⁵; la Deleni, urmele excavărilor se întind kilometri în șir iar la Tansa, ultimul pietrar care mai activează, Ion Vârtan, consideră că unul din principalele motive pentru restrângerea activității centrului se datorează tot adâncimii la care se găsește piatra.

Doi membri ai unei dinastii de pietrari: Gheorghe Vârtan (foto 1967)
și fiul său Ion (foto 1998)

Distincția între cioplitori și pietrarii obișnuiți, care exploatează material pentru construcții, apare încă din carieră. Cu toții se folosesc de cazmale, sape, târnăcoape, cu ajutorul cărora degajează pământul; de uz comun sunt și baroasele mari, ciocanele, dălțile, răngile pentru spartul și

²⁵ Ion Chelcea, *op. cit.*, p. 244.

dislocarea monoliților. Cioplitorii însă cunosc diferitele varietăți de rocă, selectând piatra după calitate, formă și dimensiuni, în funcție de produsul care trebuie obținut. După ce s-au asigurat că *steiul* nu prezintă fisuri, acesta este despicat cu *pene* din fier (odinioară din lemn de carpen) și săltat prin tehnica *podiușilor*. Meșterii din Tansa consideră că piatra de la Șcheia este mai bună, mai *deasă*; la Deleni deși piatra se scoate din mai multe puncte de pe Dealul Mare-Hârlău, doar unele sortimente cu *dinți*, zgrunțuroase, găsite doar în „Pietrărie”, sunt bune pentru cioplitul rășnițelor și al pietrelor de mori.

Extragerea pietrei în carieră, Deleni

Probleme deosebite (efort, pericol) apar și în momentul scoaterii blocurilor din gropi (se întrebuințează pârghii, role, scripeți), la urcarea în car (sunt necesari mai mulți oameni pentru asemenea operațiuni), și în timpul transportului. În secolele trecute căratul pietrei, uneori la distanță, era asigurat tot de locuitorii din împrejurimile carierelor²⁶.

În afară de construcțiile pe care le-am menționat (cetăți, mănăstiri fortificate, curți domnești și boierești) și de acoperirea nevoilor locale, activitatea centrelor de pietrărit a fost impulsionată odată cu dezvoltarea orașelor și a târgurilor. În Iași de pildă, se aducea piatră din provincie, nefiind suficiente cantitățile obținute din exploatările de la Repedea și

²⁶ Gheorghe Bodor, Melania Ostap, Victoria Semendeaev, *Contribuții la studiul meșteșugurilor din Tansa, jud. Iași*, în **R.M.**, nr. 3, București, 1973, p. 243.

Copou. Pietrarii ieșeni, frecvent consemnați din secolul al XVIII-lea²⁷, beneficiind apoi de privilegiile organizării în breaslă, au făcut în cele din urmă loc atât italienilor cât și meșterilor țărani, participând împreună la edificarea clădirilor Universității, Mitropoliei, la amenajarea Râpei Galbene etc. Gustul modernității pentru edificii impozante, durabile și frumos decorate, manifestat deopotrivă la particulari și la tânărul stat, nevoit să-și adăpostească demn noile instituții, a determinat o nevoie crescândă de piatră și pietrari. Lucrările lor (școli, primării, spitale) sunt răspândite până în cele mai obscure târguri sau reședințe comunale. Puțin după mijlocul secolului al XIX-lea, statisticile oficiale consemnau în Moldova activitatea a zece cariere de piatră²⁸, dar cu siguranță numărul lor era cu mult mai mare, fără a mai pune la socoteală exploatarea temporară ori ocazională.

*
* *

Indisolubil legate de practicarea agriculturii, râșnițele și morile cu pietre au deținut o vreme îndelungată supremația între tehnicile utilizate pentru zdrobitul-măcinatul cerealelor folosite în alimentația oamenilor²⁹, pentru prepararea hranei animalelor și, uneori, pentru fărâmițarea semințelor oleaginoase sau a sării. Indiferent de natura forței care le-a acționat, de ingeniozitatea mecanismelor și soluțiilor pentru sporirea randamentului, morile cu pietre au cunoscut o mare densitate în toate provinciile românești, parcurgând întregul ev mediu, rezistând concurenței morilor mecanice în perioada modernă și continuându-și, insular, activitatea până astăzi.

Susținerea unei activități economice atât de importante a presupus specializarea meșterilor din mai multe centre în confecționarea pietrelor de moară și râșnițe, mai cu seamă acolo unde se găseau roci dure, rezistente la frecare. Sate renumite pentru astfel de produse au fost: Deniștepe (Dobrogea), Pietrari (Muscel), Pocuia și Sohodol (Gorj), Stănița (Zărand), Ciceu (Bistrița-Năsăud)³⁰, Covasna, Reghin, Baia Mare,

²⁷ Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, 1969, p. 259.

²⁸ ***, *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 și 1864. Contribuții*, București, 1963, p. 180.

²⁹ Karoly Kós, *Pietrăritul și pietrele de moară din Ciceu*, în *A.M.E.T.*, anii 1959-1961, Cluj, 1963, p. 78-81.

³⁰ Valer Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj, 1978, p. 375.

Șurdești (Lăpuș), Curechiu și Blăjeni (Apuseni)³¹, Strâmbu (Cluj), Tărcăița (Bihor), Sâncrai, Dănești (Harghita)³² etc.

În Moldova, morile încep să fie pomenite în documente chiar de la începutul secolului al XV-lea, cu ocazia unei dării făcute de Alexandru cel Bun mănăstirii Moldovița³³. Știrile se înmulțesc apoi, devenind covârșitoare. În vechile hrisoave se consemnează moșteniri, danii, construcții, vânzări și cumpărări, având ca obiect morile, locurile de moară sau pietrele. În mod curios, localitățile unde se ciopleau și de unde se aduceau acestea din urmă nu apar scrise decât mai târziu.

În lipsa informațiilor sigure, am putea deduce că unele pietre de moară puteau veni în Moldova, o bună bucată de vreme, din satele renumite pentru această îndeletnicire, situate în apropierea cetății Ciceului, stăpânită de Ștefan cel Mare, Bogdan, Petru Rareș; în 1561 Alexandru Lăpușeanu le cerea bistrițenilor „niște roți de moară din marmură de Hațeg” și un meșter pentru a le fereca³⁴.

Nu este însă plauzibilă varianta unui import masiv de pietre de moară care să fi acoperit timp de câteva secole nevoile întregii Moldove, argumentele în această direcție fiind convingătoare chiar în absența izvoarelor scrise. În primul rând, distanțele mari și dificultățile de transport îngreunau circulația acestor mărfuri, făcându-le mai costisitoare. Cercetările etnografice au relevat că prețurile pietrelor de Ciceu, vândute la distanță, creșteau de peste trei ori față de costul lor în carieră³⁵. Rutele pietrarilor ardeleni, ca și a căraușilor specializați de mai târziu, nu erau orientate decât arareori înspre Moldova, oprindu-se în zonele mai apropiate din Bucovina³⁶. Pe de altă parte, nici productivitatea meșterilor din Ciceu nu era foarte mare. Pe la 1850, comunitatea pietrarilor din Corabia, 50-60 de oameni, realiza, în medie, 150-170 pietre de moară anual³⁷.

Asemenea aspecte nu constituiau un impediment pentru domnie, pentru mării boieri și negustori. Cei mai mulți proprietari de mori însă (boierimea mică, mănăstirile, morile în coproprietate sau obștești) și-au

³¹ Karoly Kós, *op. cit.*, p. 85.

³² Gheorghe Iordache, *Ocupații tradiționale pe teritoriul României*, vol. III, București, 1996, p. 260.

³³ **D.R.H.**, vol. I, doc. 16, p. 23.

³⁴ Nicolae Iorga, *Documente românești din Arhivele Bistriței. (Scrisori domnești și scrisori private)*, partea I, București, 1899-1900, p. LXI.

³⁵ Karoly Kós, *op. cit.*, p. 101.

³⁶ *Ibidem*, p. 103.

³⁷ *Ibidem*, p. 95.

procurat cu siguranță dintotdeauna pietrele trebuincioase chiar din Moldova, unde se găseau cariere cu materiale potrivite pentru confecționarea acestor obiecte. Suprafața imensă de pământ răscolit la Deleni în căutarea pietrelor, documentele emise mai târziu, precum și o puternică tradiție orală sunt argumente indubitabile în acest sens.

Lucrările de specialitate indică adesea Delenii drept centru cu tradiție în cioplitul pietrelor de moară. De cele mai multe ori trimiterile au valoare de inventar sau consemnează vechimea și importanța meșteșugului practicat aici. Studii speciale nu s-au realizat în trecut, cercetarea fiind astăzi mult îngreunată din cauza declinului accentuat al pietrăritului în localitate. De fapt, labirinturile din dealul „Pietrărie” sunt încă populate de echipe care scot piatră pentru construcții, activitate profitabilă și constant stimulată de cererile clienților. Lipsesc însă *cioplitorii*, obișnuiții de altădată ai „Pietrăriei”. În urmă cu o sută de ani, Nicolae Iorga a vizitat „cariera adâncă, în fundul răscolit al căreia zac pietrele de moară din Deleni, acum cu totul învinse de morile de abur cu pietre fine, franceze”³⁸. Evident, expresia „cu totul învinse” din textul marelui istoric este o figură de stil, într-o carte de călătorii.

Morile cu vaporii au pătruns în Moldova pe la jumătatea secolului al XIX-lea³⁹, proprietarii lor beneficiind de privilegiul din partea statului⁴⁰. Într-un memoriu adresat autorităților în 1843, francezul Felix Barberot își argumenta amplu cererea de obținere a unui privilegiu pentru construirea unor astfel de mori, arătând beneficiile pe care le-ar aduce⁴¹. Deja pe la 1862 statisticile înregistrează 16 mori cu aburi, dintr-un total de 2099⁴², ultima cifră fiind cu siguranță mai mare, după alte mărturii credibile din epocă⁴³. Numărul morilor mecanice a crescut cu repeziciune, fără a putea să le înlocuiască definitiv pe cele tradiționale, încă foarte răspândite până după cel de-al doilea război mondial. Costul mare al utilajelor cu aburi, întreținerea lor dificilă (funcționarea trebuia asistată de mecanic), a făcut ca acestea să constituie doar apanajul investitorilor străini, al marilor proprietari de pământ și burgheziei autohtone. Pietrele (în unele cazuri existau două sau mai multe grupuri de măcinat) proveneau într-adevăr

³⁸ Nicolae Iorga, *România cum era până la 1918*, vol. II, București, 1972, p. 42.

³⁹ Apostol Stan, *Agricultura românească în faza finală a clăcășiei. 1831-1864*, București, 1994, p. 161.

⁴⁰ Eva Giosanu, *Contribuții la studiul teascului de ulei de la Ruginoasa în A.M.E.M.*, nr. 1, Iași, 2001, p. 237-238.

⁴¹ *Ibidem*, p. 237.

⁴² Apostol Stan, *op. cit.*, p. 161.

⁴³ Nicolae Șuțu, *Notițe statistice asupra Moldovei*, Iași, 1852, p. 95.

din Franța, cel mai adesea din La Forté-sous-Jouarre sau Étampes, caracterizându-se printr-o durată mai lungă de folosire și asigurând totodată o calitate superioară a măcișului⁴⁴. Atunci când morile cu aburi erau dezafectate sau când pietrele nu mai corespundeau cerințelor de productivitate, erau preluate de cele mai multe ori de către țărani, care le dădeau întrebuințări diverse. Marele teasc de ulei de la Ruginoasa, aflat în colecția Muzeului etnografic al Moldovei, are drept contragreutate o asemenea pereche de pietre; în satul Stânca-Neamț, moara Ioanei Pâțaliga, construită în 1920, funcționează și în prezent cu două pietre franțuzești trecute de limita uzurii, dar pe care nu le-ar schimba decât cu unele de aceeași proveniență.

O formă insolită de „import” al materialului brut din care se ciopleau pietrele de moară este semnalată la Spulber-Vrancea, unde localnicii se deplasau la Monteoru-Buzău pentru a alege și transporta blocurile de piatră⁴⁵.

Deși pietre de moară calitative s-au confecționat pe scară largă și la Comănești-Bacău, sau, ocazional, din rocă slabă, și prin alte părți, centrul de la Deleni a deținut supremația executării și desfacerii acestor produse, piatrării de aici beneficiind de o atenție deosebită. În 1718, un „Gheorghe pietraru” se număra printre oamenii de încredere ai lui Iordache Cantacuzino, solicitați să întoarcă pe moșie țărani refugiați din fața tătarilor⁴⁶. Cunoscută uneori sub numele de „pietre de Hârlău”, datorită apropierii de târgul unde a existat și curte domnească, pietrele de moară din Deleni se vindeau pe la jumătatea veacului al XVIII-lea în Țara Românească, alături de horilcă (rachiu), adus tot din Moldova⁴⁷. Ghiculeștii, stăpânii care au urmat Cantacuzinilor la Deleni, au sesizat într-o mai mare măsură importanța economică a carierelor. Conform sămii vătafului moșiei, între anii 1833-1844 la Deleni se obținea „cea mai mare parte a veniturilor din exploatarea carierelor de piatră”, „Venitul câmpului” fiind abia pe locul al doilea⁴⁸. Este lesne de presupus că dacă la o moșie de întinderea Delenilor principalele beneficii proveneau din piatrărit, activitatea de exploatare și cioplire cunoștea o mare intensitate, iar distribuția se făcea pe un vast teritoriu. Două documente, ambele datând din 1823, vin să întărească acest din urmă aspect: în 16 octombrie,

⁴⁴ Eva Giosanu, *op. cit.*, p. 236-239.

⁴⁵ Gheorghe Iordache, *op. cit.*, p. 246.

⁴⁶ V. Mihordea, I. Constantinescu, Corneliu Istrati, *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, București, 1966, doc. 60, p. 137-138.

⁴⁷ ***, *Istoria României*, București, 1964, p. 378.

⁴⁸ Gheorghe Platon, *Domeniul feudal în Moldova în preajma Revoluției de la 1848*, Iași, 1973, p. 109.

pașa din Silistra, Mehmed Selim, îi cerea domnitorului moldovean Ioniță Sandu Sturza să-i facă rost și să-i expedieze prin Galați „două pietre mari de moară de Hârlău” și 100 perechi de pietre de râșniță, întrebând și care erau prețurile⁴⁹. Fără îndoială, marfa pietrarilor din Deleni era tentantă pentru toată lumea căci, peste numai o lună și jumătate, la 29 noiembrie 1823, pașa de Brăila, de această dată, îi scria domnului rugându-l să-i depisteze și să-i cerceteze pe cei patru haiduci care-l jefuiseră pe paharnicul Gavriilașcu la Adjud de pietrele de moară destinate Silistrei și altor cetăți⁵⁰. Pietrele de moară figurau pe la 1850 și printre articolele de export moldovenești în Rusia, în valoare de 72000 piaștri⁵¹

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, cu puțin timp înaintea pomenitei călătorii a lui Nicolae Iorga, moșia Deleni avea 18646 hectare, împărțite între doi frați Ghica, iar satul Deleni cuprindea 1651 locuitori, „cari se ocupă cu agricultura și creșterea vitelor și mulți cu stoleria și pietrăria [...]. Aici se găsește o importantă carieră de piatră de moară oolit; această carieră furnizează o excelentă piatră de moară aproape pentru întreaga Basarabia și Moldova”⁵².

Meșterul Ilie Șalaru din Deleni în două ipostaze: în „Pietrărie”, la un vechi loc de extracție și ciopland o piatră de moară

Pentru cioplitorii din Deleni, concurența cu adevărat serioasă nu a constituit-o pietrele de moară franțuzești. Generalizarea morilor cu

⁴⁹ C.D.T., doc. 1827.

⁵⁰ *Ibidem*, doc. 1828.

⁵¹ Nicolae Șuțu, *op. cit.*, p. 123.

⁵² G. I. Lahovary, *Marele Dicționar geografic al României*, vol. III, București, 1890, p. 38.

valțuri anunța deja disoluția meșteșugului, iar cooperativizarea a desăvârșit-o în scurt timp. Dintr-o ocupație de bază, cioplitul pietrelor de moară a devenit, după jumătatea secolului al XX-lea, o îndeletnicire ocazională. Totuși, morile din zonele necooperativizate, mai cu seamă din Vrancea și Neamț aveau mai departe pietre de la Deleni. Mulți oameni ale căror mori trecuseră „la colectiv”, dar care rămăseseră responsabili pe fostele proprietăți, își aduceau în continuare „pietre de Hârlău” sau în unele cazuri și le confecționau singuri din piatră de *caiuși* (pentru pavat străzi), „mai tari ca de Hârlău”, pe care le încingeau cu baloți din oțel ca să nu crape⁵³.

În ultimele decenii, capii câtorva familii s-au dedicat cu mai multă perseverență meșteșugului transmis din bătrâni: Ciubuc, Cernescu, frații Șalaru etc. „Drumul pietrarilor”, care duce spre carieră, a continuat să fie străbătut adesea, chiar când nu exista de lucru, în căutarea pietrelor bune pentru mori, operațiune care presupune intuiție, noroc și discreție. În 1999, Ilie Șalaru îmi arăta conspirativ câteva din locurile doar de el știute în care s-ar fi aflat pietre pentru mori. Plănuia să le schimbe destinația, intenționând să cioplească multe *turte* de râșniță pe care să le monteze într-un dispozitiv acționat electric, după un prototip pe care îl realizase deja. Instalații asemănătoare, folosite tot la prepararea hranei animalelor, am întâlnit și în Munții Apuseni, la Corna, pietrele provenind de la vechile râșnițe de mână pentru zdrobit minereul de aur.

Câștigurile obținute de cioplitori erau mulțumitoare. Din practicarea acestui meșteșug își puteau ridica locuințe și cumpăra pământ. Durata de lucru necesară confecționării unei perechi de pietre de moară era de două săptămâni, iar plata se făcea cu bani, arareori în produse. Datorită fluctuației valorilor monetare s-a stabilit și un etalon mai sigur al prețului pietrelor, amintind de „pecus-ul” antic: „cam cât un mânz bun sau o văcuță”⁵⁴. Cam la fel se întâmpla, iată, și cu trei sute și cizeci de ani în urmă, când Toader Gherman din Cordăreni, cumpăra de la Toader Arbure „o jumătate de piatră de moară [...] cu un cal, prețuit la 30 taleri de argint”⁵⁵.

Morarii erau nevoiți să parcurgă de două ori drumul până la Deleni. Mai întâi se făcea înțelegerea cu pietrarul și se dădeau

⁵³ Năstase Nitu, 91 ani, morar, sat Oniceni, com. Forăști, jud. Suceava. (Înregistrare mg. iulie 1997).

⁵⁴ Inf. Ilie Șalaru.

⁵⁵ C.D.M., vol. II (1621-1652), București, 1959, doc. 1667, p. 336.

dimensiunile exacte ale pietrelor (60, 70 sau 80 cm în diametru și o grosime cuprinsă între 15 și 25 cm), iar la termenul stabilit se întorceau pentru a le transporta. În funcție de mărimea pieselor solicitate, pietrarii desprindeau *scânduri* din rocile dezvelite în prealabil, le *hroiau* în groapă (îndepărtau părțile necorespunzătoare), apoi le ridicau la suprafață. La fața locului, în carieră, trasau conturul, cu ajutorul compaselor, ciopleau și finisau materialul și tot de acolo erau preluate de morari.

Râșnițele de mână aveau mare căutare și încă „se mai întrebă”, fiind aproape nelipsite din inventarul gospodăriilor țărănești și din atelierele olarilor. Pietrarii doar le ciopleau, restul instalației și încastrarea pietrelor rămânând pe seama lemnarilor.

Utilizate în primul rând la făcutul crupelor pentru animale, râșnițele, bine ferecate și așezate, pot produce și o făină acceptabilă pentru alimentația oamenilor. În perioada foametei care a bântuit Moldova în 1946-1947, locuitorii din Deleni și-au asigurat hrana vânzând un mare număr de asemenea pietre prin târguri, iarmaroace și sate îndepărtate. Pentru două *turte* primeau 15-25 kg porumb⁵⁶. Oamenii preferau râșnița în locul morii, unde puținul pe care-l aveau ar fi fost vămuit iar „luxul” deținerii unei cantități oarecare de cereale n-ar fi trecut neobservat de către restul comunității.

Nemaiavând vigoarea de altădată, activitatea centrelor de pietrărit se caracterizează în prezent prin diminuarea volumului de comenzi. În consecință, a scăzut și numărul cioplitorilor, care s-au orientat spre alte îndeletniciri.

Atelierele de pietrărit nu au existat niciodată în satele pe care le-am investigat. Pietrarul avea doar uneltele specifice, pe care le întrebuița în carieră, în propria ogradă sau la domiciliul clientului. Uneori, beneficiarii lucrărilor puneau la dispoziție și piatra. În ultima vreme se manifestă tot mai des tendința de refolosire a vechilor scări, stâlpi și lespezi de la casele dezafectate. Dacă bogata ofertă a materialelor de construcții, ieftine, durabile și ușor de modelat constituie încă un element însemnat pentru restrângerea pietrăritului tradițional, o șansă pentru revitalizarea, sau măcar perpetuarea acestui meșteșug, s-ar putea regăsi în vastul program de restaurare a monumentelor istorice.

⁵⁶ Informator Ion Moldoveanu, 75 ani, pietrar, satul Deleni, jud. Iași. (Înregistrare mg. mai 1999).

Abstract

Without equalizing the amplexness of wood, clay or fibre processing crafts, the traditional stonecutting represented an important activity in Moldavian villages.

Used both in the modest foundations of peasant cottages and in building up of grandious fortifications, stone has been intensely exploited throughout the centuries, from quarries, abrupt banks or out of river beds. In time, the stonecutting centres evolved by means of improvement of techniques and tools. Although in the beginning stone was little cut and shaped, subsequently remarkable artworks were accomplished. The carved shapes suggest a gradual transition from woodcarving to stonecutting, maintaining the ancestral decorative motifs. In other cases, the influence of foreign craftsmen on the autochthonous stonecutters is obvious.

A special place within our study is held by the activity of stonecutters who made millstones and grinding mills. The stone mills had the supremacy over the grinding techniques during the entire mediaeval and modern age. The stonecutters from Deleni – Hirlau cut these handicraft wares from generation to generation that fulfilled the needs of the provence and even became export goods. Nowadays, the stonecutters' activity diminished as a result of the competition with other construction materials, of rarity of stone mills and of difficulties in extracting stone from quarries.

Ratoșul domnesc din Deleni

Fragment din vechiul zid cantacuzinesc
Deleni

Gard din piatră, Deleni

Beciuri din piatră

Cruce din cimitirul vechi din Tansa

Cruce din Deleni

Stelă funerară din Șcheia

Cimitirul vechi din Tansa. Vedere generală

Pietre funerare din Arsura-Vaslui și Cucuteni-Iași

Cruci vechi din piatră

Râșniță cu hadarag
(Muzeul Etnografic al Moldovei)

Râșniță, Băiceni-Iași

Râșnițe dezafectate, Deleni-Iași

Râșniță pentru cânepă, Volovăț-Suceava
(Muzeul Etnografic al Moldovei)

Râșniță pentru smalt, Iași
(Muzeul Etnografic al Moldovei)

Calcare oolitice pentru râșnițe

Ciocan pentru ferecat

Instalație electrică cu pietre de
râșniță pentru măcinat

Fântâni din Dobrovăț, Iași

Fântână pentru animale, Hârtop-Suceava

Fântâni din Băiceni-Iași

Colaci de fântâni din Deleni

Podțe din piatră, Deleni

Fântână cu treucă pentru vite, Deleni

Treuci pentru păsări, Băiceni

Troacă pentru porci, Băiceni

Bucătării din piatră, Dobrovăț și Băiceni

Plită pentru gătit, Deleni

Vălătug din piatră pentru treierat, Vetrișoia-Vaslui